

УДК 123.1:316.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.22>

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧІЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА

Андрій Наконечний

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Стаття присвячена аналізу поглядів Івана Франка щодо ролі національної свідомості в формуванні української національної ідеї. Досліджено еволюцію поглядів Івана Франка на політичне майбутнє української нації з кінця 80-х до початку 90-х років XIX століття. Зазначено, що Іван Франко переходить до усвідомлення несумісності двох ідеологій – соціал-демократичної та національної.

У статті розглядається розвиток уявлень Івана Франка щодо соціально-політичної орієнтації українського суспільства. Особлива увага приділяється розрізненню національної та соціал-демократичної ідеологій, які Іван Франко розглядає як протилежності, несумісні в контексті побудови національної ідентичності та боротьби за державну незалежність.

Стаття висвітлює значення національної ідеї для українського народу в контексті пошуку ідентичності та самовизначення. Доведено, що Іван Франко вважав національну ідею основною умовою збереження культурної та національної самобутності українського народу в умовах політичних і соціальних турбулентностей.

У статті розглядається вплив ідей Івана Франка на формування української ідентичності та самоусвідомлення в період становлення української нації. Автор акцентує увагу на важливості національної свідомості як основи для збереження культурної спадщини та самостійного розвитку нації. Зокрема, аналізується вплив ідеї національної ідентичності на процеси політичного мислення та соціальних змін у суспільстві.

Крім того, стаття висвітлює значення реалізації національних ідеалів у формуванні культурного обличчя українського народу. Зазначається, що Іван Франко підкреслював важливість національної самосвідомості та самовизначення для розвитку культурної ідентичності та сприяння патріотичному вихованню нації. Його ідеї та діяльність мали значний вплив на формування української ідентичності та національної свідомості, що продовжують впливати на українське суспільство й досі.

Ключові слова: Іван Франко, національна свідомість, українська ідея, соціально-демократична ідеологія, національна ідентичність, культурне самовизначення.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що розуміння ролі національної свідомості в процесі формування національної ідентичності залишається ключовим завданням для багатьох країн, зокрема для тих, які пережили чи переживають складні періоди політичних, соціальних і культурних змін. Україна, зокрема, в контексті своєї історії та сучасності, стикається з необхідністю виявлення та вирішення питань ідентичності, самовизначення та національної самосвідомості. Розуміння поглядів ідеологів, як-от Івана Франка, на ці питання допомагає сучасним дослідникам, політикам та громадянам краще усвідомити історичні та культурні корені національної ідентичності та зрозуміти її сучасні виклики та перспективи. Такий аналіз може надати важливі вказівки для розвитку культурної політики, соціально-гуманітарних програм та освітніх ініціатив, спрямованих на збереження і розвиток національної спадщини та формування позитивного національного самовідчуття.

Метою статті є аналіз поглядів Івана Франка на роль національної свідомості в формуванні української національної ідеї, відображення еволюції його уявлень щодо соціально-політичної орієнтації українського суспільства, а також вивчення впливу його ідей на формування української ідентичності та самоусвідомлення в період становлення української нації. Крім того, стаття покликана проаналізувати важливість національної свідомості як основи для збереження культурної спадщини та самостійного розвитку нації, а також висвітлити значення реалізації національних ідеалів у формуванні культурного обличчя українського народу крізь призму ідей Івана Франка.

Початок періоду, коли І. Франко почав звертати увагу на важливість національної свідомості серед різних верств українського населення, став критичним для розуміння життєвої сутності національної ідеї та її основних аспектів.

Одним з ключових факторів, що спонукали І. Франка до переосмислення своїх поглядів, була невідповідність соціал-демократів, соціалістів-марксистів у здатності поєднувати національні та соціальні питання, особливо коли йдеться про так звані «недержавні слов'янські народи».

Також він зрозумів, що за соціалістичним інтернаціоналізмом значної частини російських та польських соціал-демократів сховано не прагнення до боротьби за соціально-національне визволення поневолених народів, а лише спроба зберегти російську імперію – «єдину та неподільну» – з одного боку, та відновити Річ Посполиту епохи Ягеллонів – «від моря до моря» – з іншого, принижуючи національні інтереси українського народу.

Саме тому у своїй рецензії (1895 р.) на книгу Ю. Бачинського «Ukraina irredenta» Каменяр цілком погоджується з висновками автора про існування самостійної української нації; про те, що Україна повинна стати самостійною державою, витворити власну літературу і власне мистецтво, а також об'єднати український народ на основі національної ідеї. У своєму загальному висновку І. Франко наголошує, що поява таких праць має величезне значення для українського політичного життя, а особливо – для піднесення національної свідомості українців. Каменяр зазначає, що українське суспільство нарівні з матеріальними потребами повинно відчувати потребу таких праць на українському ґрунті, які породжують великі історичні події. «А раз відчута буде, – продовжує мислитель, – у кого з національних, у кого з економічних причин – потреба політичної самостійності України, то справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться» [1, с. 70].

У рецензії І. Франко наголошує на існуванні величезної загрози, яку становить соціалістично-марксистська ідеологія для розвитку національної самосвідомості, національної ідеї українського народу. Він зазначає, що «...соціал-демократизм, що стає ворожо як против усяких обов'язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху,... являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержав'є і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили, і так сказати, в'яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті» [2, с. 272].

Найбільшою небезпекою І. Франко вважає те, що марксистською ідеологією захоплюється дуже велика кількість української молоді, і це не дивно, адже марксистський соціал-демократизм оперує популярними тезами – ніби «знанням будучини», «простотою в ставленні і розв'язуванні найскладніших питань», «науковою фразеологією» і таке інше. Це особливо непокоїть Каменяра, адже саме на освічену українську молодь покладається завдання підносити рівень національної самосвідомості серед народу.

І. Франко продовжує, що обов'язком кожного свідомого українця є виступати проти цієї «згубної доктрини», тобто проти марксистизму. Але, на превеликий жаль, ця боротьба

є нерівною, адже, як вказує мислитель, соціал-демократична доктрина тішиться далеко більшими ласками цензури, ніж український рух: вона видає багато книжок, ...місячники... а українство не може боронити себе і розвивати своїх поглядів відповідним способом» [2, с. 272–273].

На українському ґрунті, вказує Каменяр, проти соціал-демократизму виступив лише М. Левитський, та й то «на полі економічного змагання», який присвятив себе організації хліборобських спілок, адже саме незалежні, самостійні селяни-хлібороби і є основою, базою національно-свідомого українства. Саме російські марксистки завзято виступили проти цього руху, вважаючи, що він гальмує процес пролетаризації селянських мас, які, на їхню думку, дозріють для поступу і соціалізму лише тоді, коли зникнуть як національно-свідомі самостійні господарі, натомість стануть фабричними робітниками і пролетаріями. У І. Франка викликає захоплення практична діяльність відомого на Наддніпрянщині організатора хліборобських спілок, його чітка і продумана ідеологічна позиція, однозначне розуміння ним свого національного коріння, якому марксистки всіляко відмовляли у праві на життя й утвердження.

І. Франко доходить висновку, в якому висловлює сподівання, що в майбутньому люди відкинуть марксистську соціал-демократичну ідеологію, яка несе величезну шкоду становленню і розвитку національної свідомості народу: «В ХХ віці люди не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли-небудь розгарячувати голови і серця молодезі, у котрій на устах є раз у раз любов до народу і любов до поступу» [2, с. 273].

Національна свідомість, як усвідомлення буття народу на базі основоположної національної ідеї, є духовним дороговказом, координатором і стимулятором державотворчих зусиль народу та його провідної верстви. Дуже добре розуміючи цю роль і функцію національної свідомості у справі національного розвитку й визволення українського народу, І. Франко ставить перед українською елітою завдання збудження, розвитку та утвердження національної свідомості народу, піднесення його духовного розвитку. Але чи готова вона на даному історичному етапі в повному обсязі виконати це історичне завдання?

Не треба забувати того, що кращі представники українського народу росли, виховувалися і формувалися протягом багатьох сотень років в умовах іноземного поневолення, зазнаючи полонізації, румунізації, мадяризації, а найбільше – русифікації, яка, як добре продумана політика, основана на терорі, переслідуванні та шантажі, була спрямована на знищення історичної пам'яті українського народу, національної гідності, на знівечення його духовної сутності та насадження національного нігілізму.

Комплекс національної неповноцінності, нехтування рідною мовою, культурою, історією, – все це ті чинники, які протягом віків спустошували національну сутність українського народу, визначали зміст його духовної убогості.

Тому не є дивним той факт, що велика частина інтелектуального цвіту нації просто винищувалася, інша – з метою врятування свого фізичного існування – русифікувалася чи ополячувалася, втрачаючи своє національне обличчя.

І. Франко на основі широких спостережень і досліджень, проведених у Галичині, дійшов висновку, що велика частина нашої еліти взагалі не визнає існування української нації, української літератури, не читає українських книг, «задовольняючи свої духовні потреби німецькими чи польськими творами, або прикриває своїми всеросійськими поглядами цілковитий духовний нігілізм» [3, с. 10].

Звичайно, Каменяр дуже добре розуміє, що трапилося з цими людьми, які в умовах різних колоніальних режимів протягом століть проходили добре продуману обробку за методом «батога і пряника»: «Ми не думаємо винуватити за те наших так званих

інтелігентних людей. Вони не самі своєю волею зробились такими. Вони витвір виховання, школи, окружуючих обставин, і силою приноровлення до тих обставин мусили втиснутися в ту мертвлячу форму, котру нашли вже готовою. Ми ж і самі вийшли з тої самої школи і добре знаємо, скільки-то важкої, довголітньої внутрішньої боротьби стоїло нам – вирватися з тої форми і переродитися духом до праці для народу» [4, с. 150].

Тим не менше, історія вчить, що самовідречення від власного народу, його мови і культури, не проходить непомітно чи безслідно, а то й навіть безкарно для таких людей: рано чи пізно доля їх покарає. Для історичного прикладу треба, на нашу думку, згадати таке суспільне та національне явище, як галицьке москвофільство, яке з'явилося у Галичині, переважно, серед духовенства у середині ХІХ ст. в результаті організаційних зусиль російського уряду і яке отримувало фінансову допомогу від нього. І. Франко, який дуже добре знав цю течію у її теоретичній і практичній діяльності, зауважував, що у галицьких москвофілів, при всій неясності та заплутаності їх поглядів, є лише одне «тверде і тривке» – погорда та зневага до українського слова, літератури, до українського національного відродження, – натомість вихвалання російських властей у їх антиукраїнській діяльності.

Увесь трагізм галицького москвофільства – у його відірваності від рідного народу, рідного ґрунту, у його чужості навіть російському народу, з яким воно нічим не було пов'язане. На цій основі у москвофільства з'являється внутрішня роздвоєність, що переросла, на думку Каменяра, у «дволичність і дводушність» [5, с.413].

«Внутрішнє роздвоєння», як трагедію людини чи якоїсь суспільної течії, можна проілюструвати на прикладі «двох геніальних українців» – М. Гоголя і Т. Шевченка, – зазначає А. Пашук, – «...кожний з яких мав свій власний життєвий і творчий шлях, свою історію, свою долю» [6, с. 11]. Порівнюючи творчість М. Гоголя і Т. Шевченка, І. Франко зазначає, що обставини, в яких складалась творчість М. Гоголя, були значно кращими порівняно з «бурлацьким» і «невольницьким» життям Т. Шевченка. Тим не менше, у М. Гоголя чітко видно – «прудик хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви...», а у Т. Шевченка – рівну, ясну дорогу все в гору та в гору, все на висоти, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної Євангелії, як «Марія». Які були причини такого кінця Гоголевої кар'єри різні різно пояснювали, та все таки серед тих причин важне місце займає відчуження геніального українця (тобто Гоголя – А.Н.) від рідної мови, та його болюча внутрішня трагедія...» [7, с. 233].

На превеликий жаль, було і є досить багато таких українців, які виступали і приносили себе в жертву в ім'я «всесвітніх ідей», «всеросійських ідеалів» чи «всеросійської революції». І. Франко переконаний, що якби ті люди зуміли віднайти український національний ідеал і повернули всі свої зусилля на працю для того ідеалу серед власного народу, на піднесення його національної свідомості, тоді б питання вільної, самостійної України давно стало на порядку денному і в Російській, і в Австро-Угорській імперії, а розвиток українських молодих поколінь пішов би зовсім іншим шляхом. Натомість, «люди, що могли б зробитися позитивними діячами на рідній ниві, люди талановиті і працюючі... раптом робилися мов духово в часті спаралізовані, втрачали живе чуття до живих потреб рідного народу і вимогів сучасності...» [7, с. 233].

Незважаючи на такий трагічний стан передових рядів нації, Каменяр все ж щиро вірить у можливість праці для народу навіть тих його представників, які, здавалось, вже відцуралися від нього, його мови, звичаїв тощо, і зазначає, що навіть серед москвофілів неодмінно знайдуться такі, що справді щиро люблять свій народ, який годує їх своєю працею. Він закликає їх «скинути пиху з серця і працювати для того народу, користуючися його мовою і вірячи в те, що коли органічно, від кореня розвинуться і процвітуть усі частини

великого східнослов'янського племені, коли святотатські руки не будуть підрубувати та нівечити одну частку, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з них цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж се тепер може снитися різним шовінізмом затуманеним головам» [5, с. 422].

На думку І. Франка, свою працю для народу представники української аристократії не повинні вважати «добродійством» чи ласкою зі свого боку, а неодмінно – обов'язком, невиконання якого було б важкою провиною. Водночас Каменярь закликає еліту, особливо її молоду генерацію, здобувати знання, теоретичний і практичний досвід не лише на рідному ґрунті, але й за кордоном: «Вона повинна набиратися всякого знання теоретичного, повинна, як ті пчолы, літати по всіх нивах людської освіти і культури, збираючи все, що піднімає і окрилює людський ум і облагороднює серце» [8, с. 248]. Каменярь зазначає, що лише те, що ми, українці, здобудемо своєю власною працею, а також те, що запозичимо з інших культурних надбань і присвоїмо собі власною працею – стане нашим «добрим». Тому, як зазначає І. Франко, він сам намагався протягом усього свого творчого шляху присвоювати українському народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям. Головну увагу він звертав на «здобування загальнолюдських прав, бо знав, що народ, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі і національні права» [9, с. 309] Водночас І. Франко підкреслює, що надмірне захоплення всім чужим завдає великої шкоди нашому національно-культурному розвитку, тому обов'язком кожного свідомого українця є «виступати проти чужого, коли бачимо, що воно псує наш смак літературний і артистичний, псує наш народний характер...» [10, с. 319].

Була, звісно, й така частина діячів, яка все ж зберігала почуття любові до свого народу, до його національного буття, намагаючись, хоч трохи, скільки було моральних і фізичних сил, придбати для своєї національної культури духовні цінності у літературі, мистецтві, науці, врятувати мову, традиції тощо. Про цих національно-свідомих діячів, які піднесли хвилю національної ідеї, національного розвитку, і до яких І. Франко відносить, зокрема, М. Драгоманова, О. Барвінського, Ф. Вовка, Ю. Романчука, Каменярь писав: «Ся генерація звіяла бурю в нашій національній життю, рівночасно прочистила повітря, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасті там, де вперед була байдужість і рутина, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого пригноблення» [11, с. 476].

І. Франко у своїй творчості акцентує увагу на тих представниках українських інтелектуальних сил, які в далекому чи недалекому минулому своєю активною громадською, суспільно-політичною та творчою працею зробили безцінний внесок у розвиток і плекання національної свідомості українського народу. Одну з головних ролей Каменярь відводить І. Котляревському у його поемі «Енеїда», значення якої у піднесенні національної свідомості українців важко переоцінити. І. Франко зазначає, що поява «Енеїди» була більш корисною для відродження українського народу, ніж, наприклад, визвольна війна 1648-1654 років та скасування панщини 1848 р., які принесли спустошення українських земель та нове уярмлення селян [12, с. 334–335].

Особливе місце у національному відродженні українського народу І. Франко відводить М. Шашкевичу, який у «Русалці Дністровій» утверджував свої погляди на літературу, близьку всьому українському народу за змістом і формою. На думку І. Франка, у діячів національного відродження 30-х років XIX ст. в Галичині, а особливо у М. Шашкевича, «росли й ясніли широкі замисли», а саме: «Витворити одноцільну полудневоруську мову і літературу і при їх допоміжі воскресити цілу полудневоруську націю до нового життя духового і громадського» [13, с. 43].

Серед українських передових діячів, які підносили рівень національної свідомості народу, належне місце І. Франко відводить М. Драгоманову, який «показав нам новий досі тип українця-європейця, який свою любов до України основує на любові до всіх людей, а особливо до тих покривджених і пригноблених, в котрих ряді українська нація займає одно з передніх місць» [14, с. 70].

Особливо І. Франко відзначає Т. Шевченка, якого називає «володарем душ і керманичем поколінь». На думку Каменяра, головна заслуга Т. Шевченка – в розумінні ним обов'язку кожної національно-свідомої людини щодо своєї вітчизни, і цей обов'язок він розумів дуже глибоко, а саме: любити Україну, любити її навіть «во врем'я люте», а коли буде потрібно – «покласти» за неї душу. Високе почуття того обов'язку, зазначає І. Франко, надихало Т. Шевченка безмежною любов'ю до України як цілості, а особливо любов'ю до народу, до того найменшого брата та до тих «рабів незрячих гречкосіїв», в яких він бажав бачити людей і братів в повному і високому значенні.

Отже, наявність національної свідомості серед широких верств української нації є вкрай необхідною передумовою життєздатності національної ідеї, її практичного втілення в суспільно-політичне життя України. І. Франко чітко усвідомив, що завдання збудження, плекання національної свідомості покладається на українську еліту, яка повинна безпосередньо перейнятися проблемами народу, адже лише зрозумівши народне життя, можна розвивати у свідомості народу націотворчу, державницьку ідеологію. Водночас І. Франко побачив, яку небезпеку для цієї справи несуть у собі соціал-демократична (марксистська) ідеологія, а також відречення деяких представників української аристократії від власного народу. Тому він закликає сучасні передові сили української нації орієнтуватись на тих українських прогресивних діячів, які власною суспільно-громадською та творчою працею зробили величезний внесок у справу пробудження національної свідомості українського народу, закладаючи основу його незалежного державно-національного існування.

Список використаної літератури

1. Франко І. *Ukraina irredenta* (рецензія) // Вивід прав України / Під ред. М.Парця. – Львів: Слово, 1991. – С. 59–70.
2. Франко І. А.Фаресов. Народники і марксисты. Санкт-Петербург. 1899 // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С. 272–275.
3. Франко І. Українська література за 1898 р. // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1981. – Т. 32. – С. 7–13.
4. Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. –Т.45. – С. 140–150.
5. Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодезі // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 410–422.
6. Пашук А. Деякі питання державотворення в Україні // Республіканець. – 1995. – № 3. – С. 3–14.
7. Франко І. Двозначність і дволічність // Літературно-науковий вісник / Під. ред. М. Грушевського, В. Гнатюка, І. Франка. –Кн.6. – Львів: НТШ, 1905. – Т. 30. – С. 231–244.
8. Франко І. Кому за се сором?: Відкритий лист до редакції газети «Правда» // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 245–248.
9. Франко І. Промова на 25-літньому ювілеї // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1981. –Т. 31. – С. 308–309.
10. Франко І. Наше теперішнє положення // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1985. – Т. 46. кн. 1. – С. 306–322.

11. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.
12. Франко І. Народний празник // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 46. кн. 2. – С. 333–335.
13. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 40–50.
14. Франко І. До товариства «Січ». Львів, 3 лютого 1896 р. // Зібрання творів: У 50 т. – К: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 70.

NATIONAL CONSCIOUSNESS AS A KEY COMPONENT OF THE NATIONAL IDEA IN THE WORKS OF I. FRANKO

Andriy Nakonechnyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article is dedicated to the analysis of Ivan Franko's views on the role of national consciousness in shaping the Ukrainian national idea. It explores Ivan Franko's evolution of views on the political future of the Ukrainian nation from the late 1880s to the early 1890s. It discusses Ivan Franko's development of ideas regarding the socio-political orientation of Ukrainian society, paying special attention to the distinction between national and social-democratic ideologies, which Franko regarded as opposites incompatible in the context of building national identity and striving for state independence.

Furthermore, the article illuminates the significance of the national idea for the Ukrainian people in the context of identity search and self-determination. It argues that Franko considered the national idea as the main condition for preserving the cultural and national identity of the Ukrainian people amidst political and social turbulence.

The article also examines the impact of Ivan Franko's ideas on the formation of Ukrainian identity and self-awareness during the nation's formative period. The author emphasizes the importance of national consciousness as a foundation for preserving cultural heritage and the independent development of the nation.

Additionally, the article highlights the importance of realizing national ideals in shaping the cultural identity of the Ukrainian people. It notes that Ivan Franko emphasized the significance of national self-awareness and self-determination for the development of cultural identity and fostering patriotic education of the nation.

Overall, Ivan Franko's ideas and activities had a significant impact on the formation of Ukrainian identity and national consciousness, which continue to influence Ukrainian society to this day.

Key words: Ivan Franko, national consciousness, Ukrainian idea, social-democratic ideology, national identity, cultural self-determination.